

допомагають підготувати дітей до майбутньої діяльності, до життя і праці в людському середовищі.

Проведений аналіз не вичерпує проблеми. Питання формування в учнів культури праці потребує подальшого дослідження та визначення шляхів запровадження в навчально-виховний процес сучасної загальноосвітньої школи досвіду попередніх поколінь.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Макаренко А.С. Избранные произведения: В 3-х т./ Редкол.: Н.Д.Ярмаченко и др. – К.: Рад. школа, 1984. – Т.1. – 576с.
2. Русова С.Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918 – 162с.
3. Русова С.Ф. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав-Ляйпціг: Укр. вид-во в Катеринославі, 1924. – 151с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1 – 654с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3 – 670с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.5 – 640с.
7. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. / Под ред. Н.П.Кузьмина, М.Н.Скаткина, В.Н.Шацкой. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 304с.
8. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т./ Под ред. Н.П.Кузьмина, М.Н.Скаткина, В.Н.Шацкой. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 2 – 416с.

УДК 37 (09)

Кулик І.О.

Д.БАГАЛІЙ – ДОСЛІДНИК ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Г.СКОВОРОДИ

Серед відомих діячів минулого, які збагатили вітчизняну педагогічну думку, чільне місце займає філософ Г.Сковорода. На сучасному етапі розвитку історико-педагогічної науки, в умовах оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, морально-духовного вдосконалення суспільства, ідейно-теоретична спадщина українського просвітителя може прислужитися справі відродження української національної школи.

Філософсько-педагогічний доробок Г.Сковороди з різних теоретико-методологічних засад вивчали такі видатні науковці як Д.Багалій, М.Демков, В.Горський, Г.Гребінна, О.Дзевєрін, І.Зязюн, А.Мудрик, М.Попович, С.Русова, М.Сумцов, І.Табачников, О.Туляков, В.Шевченко, М.Ярмаченко та ін. Подальший розвиток досліджень і багатолітнє накопичення наукового матеріалу потребує історіографічного аналізу всієї наукової літератури про педагогічну спадщину філософа. Постає необхідність систематизувати й узагальнити наявні інтерпретації та тлумачення педагогічної системи мислителя з метою отримання об'єктивних знань про його філософсько-педагогічну творчість, що дасть змогу вичленити найсуттєвіші й значущі для розбудови сучасної системи освіти аспекти педагогічної спадщини Г.Сковороди, це й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження – критично осмислити й проаналізувати наукові праці Д.Багалія про філософсько-педагогічний доробок Г.Сковороди.

Чільне місце в історико-педагогічній літературі кінця ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. посідають праці Д.Багалія. Вчений тривалий час займався вивченням творчої спадщини філософа. Він опублікував багато статей, заміток, досліджень узагальнюючого характеру з історії України, де проаналізував різні аспекти життя і діяльності просвітителя, у тому числі і педагогічної; критично осмислив набуток попередніх поколінь науковців, які працювали на ниві сквородознавства; розробив класифікацію творів мислителя, дав оцінку філософсько-педагогічній спадщині Г.Сковороди. Численні наукові розвідки вченого кінця ХІХ – початку ХХ ст. завершилися ґрунтовною монографією “Український мандрований філософ

Г.С.Сковорода” (Харків, 1926 р.). Цій розвідці передувала монографія Д.Багалія “Украинский странствующий философ Г.С.Сковорода” (Харків, 1923 р.), приурочена 200-річчю від дня народження просвітителя, що відзначалося у 1922 р.

У 1893 р. Д.Багалій запропонував Харківському історико-філологічному товариству зібрати і видати твори філософа. Ця пропозиція мотивувалася незадовільним станом друкованих видань, що не могли дати об’єктивного уявлення про життя, діяльність і творчість українського мислителя, а також великим значенням його ідейно-теоретичної спадщини для історії розвитку освіти на Слобожанщині. Д.Багалій був переконаний, що саме в творах можна відшукати розгадки світогляду й зрозуміти творчість людини, яка мала надзвичайно цільний характер і жила так, як вчила, а вчила так, як жила [1: 273]. Вчений справедливо визнавав незадовільний стан джерельної бази, наголошуючи, що в розвідках першої генерації вчених, що переймалися проблемами сквородознавства, творчість просвітителя практично не аналізувалась і не піддавалась критичному осмисленню, а петербурзьке видання його творів (1861 р.) не давало об’єктивного уявлення про нього як про філософа, богослова, письменника, педагога [1: 269–273].

Наукова робота з виявлення і опрацювання архівних джерел фіксувалася на сторінках часопису “Киевская Старина” (1882–1906 рр.), який свого часу об’єднав навколо себе видатних представників української інтелігенції і упродовж чверті століття репрезентував на своїх сторінках дослідження в галузі історії, етнографії, фольклористики, літературознавства. Харківське історико-філологічне товариство під керівництвом Д.Багалія здійснило кропітку науково-дослідну роботу з зібрання колекції рукописів філософа, що зберігалися в Москві, Петербурзі, Києві, Харкові.

Д.Багалій підкреслив надзвичайну цінність матеріалів Румянцевського музею, що становили автографи Г.Сковороди та оригінал “Житіє Григорія Сковороди”, написаний його учнем і другом М.Ковалинським. Вчений у статті “К юбилею украинского философа Григория Саввича Сковороды” (“Киевская Старина”, № 8) зазначив, що незважаючи на те, що пошуки рукописів були досить вдалими, деяких творів мислителя не вдалося розшукати, тому він і звернувся до читачів журналу з проханням розповісти про невідомі рукописи українського філософа для їх опублікування [2: 268–269]. Прохання дало позитивні результати. Вже в наступному номері журналу Д.Багалій висловив подяку Л.Томарі, який розшукав в особистому архіві й надіслав до Харкова шість томів рукописів Г.Сковороди [3: 463].

Багаторічна праця науковців завершилася виданням творів Г.Сковороди за редакцією Д.Багалія (1894 р.), що включало в себе: критико-бібліографічну передмову редактора, “Житіє Григорія Сковороди” М.Ковалинського, п’ять філософських трактатів, збірку “Басні Харковскія”, притчі та листи Г.Сковороди. І хоча це видання теж було не повним (Д.Багалій у “Нарисі української історіографії” згадував, що за цензурних обставин не можливо було видати другого тому творів Г.Сковороди – його релігійних трактатів, особливо цінних для розуміння світогляду мислителя [5: 28–29]), проте порівняно з попереднім (1861 р.) воно було якісно новим і сприяло вивченню спадщини просвітителя.

Видання творів спонукало дослідників до серйозних студій у ділянці сквородознавства, тому саме Д.Багалію цілком слушно приписують славу “першовідкривача” Г.Сковороди для науки. З’явилися розвідки М.Демкова, В.Ерна, Ф.Зеленогорського, А.Лебедева, О.Єфименко, М.Петрова, М.Сумцова, С.Русової, І.Франка та ін. Особливе місце у вивченні педагогічного доробку Г.Сковороди в цей період належить Д.Багалію, М.Демкову, С.Русовій.

Засідання Харківського історико-філологічного товариства з нагоди 100-річчя від дня смерті філософа відбулося 13 листопада 1894 р. На ньому було виголошено три доповіді: Ф.Зеленогорського, Д.Багалія і А.Лебедева. Виступаючи з доповіддю “Учение, жизнь и значение Г.С.Сковороды”, Д.Багалій, стисло проаналізувавши основоположні ідеї вчення мислителя, дійшов висновку, що для українського просвітителя філософія була релігією, а релігія – філософією [4: 469]. “Сутність його християнської філософії полягала у проповіді

переваги єдиної субстанції – Духа над матерією, котра є його вічним атрибутом” [4: 469], – підкреслював вчений.

Саме тому, що філософ виступав за пріоритет духовного начала в людині, в педагогіці Г.Сковороди, акцентував увагу Д.Багалій, на перший план виступала ідея морального вдосконалення, природовідповідності і самопізнання. Мету людського життя мислитель вбачав, на думку автора, в Богопізнанні і самопізнанні. Засобом пізнання, для просвітителя, підкреслював вчений, був розум, але самопізнання визнавалось невіддільним від віри, яка починалась там, де закінчувалась межа раціоналістичного мислення. Віра потрібна для любові, яка складає основу християнської етики.

Особливе місце в філософсько-педагогічних поглядах філософа автор відводив Біблії, яка була для Г.Сковороди, на думку вченого, об’єктом ретельного вивчення і джерелом багатьох творів. “Біблія для мислителя, підкреслював Д.Багалій, – це більш ніж священна книга, це єдина книга пізнання, це Сам Бог” [4: 470–471].

Характеризуючи мислителя як “народного вчителя в більш широкому значенні цього слова”, дослідник зробив висновок, що філософ вважав божественним покликанням свою просвітницьку роботу серед співвітчизників. Життя Г.Сковороди, акцентував увагу Д.Багалій, відрізнялось діяльною любов’ю до ближнього, а його “неделание” складалося в безперервній роботі ума і серця, в написанні оригінальних філософських праць, моральному самовдосконаленню [4: 471–472].

Д.Багалій, даючи вченим методологічні настанови щодо вивчення творчої спадщини філософа, радив аналізувати й критично осмислювати філософсько-педагогічний доробок Г.Сковороди в двох аспектах:

1. Вплив його ідей на культурний розвиток суспільства;
2. Рівень самобутності та оригінальності його вчення [4: 473].

Висновком доповіді слугувала теза Д.Багалія про те, що вчення мислителя не було еkleктичним по своїй природі, являло собою цілком оригінальне явище, що базувалось на здобутках вітчизняної і зарубіжної філософської думки, сила впливу якого осягла не тільки сучасників Г.Сковороди, а й наступні покоління [4: 473–474.]. Автор, називаючи Г.Сковороду “самородком”, підкреслив, що своєю просвітницькою роботою він залишив незгладний слід у духовному житті Лівобережної України та Слобожанщини. Таємницю впливу мислителя на сучасників Д.Багалій вбачав у гармонійному поєднанні в його діяльності слова і вчинків, проповіді й життя.

У розвідці, присвяченій історії Харківського університету “Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905)” (Харків, 1906 р.), вчений охарактеризував філософа як видатного діяча на ниві народної освіти. Згадуючи Г.Сковороду серед плеяди інших відомих викладачів і наставників молоді першого в Україні університету, Д.Багалій підкреслив великий вплив його педагогічних ідей і практичної діяльності на виховну роботу цього навчального закладу.

У роботі “Нарис української історіографії” (К., 1923 р.) дослідник пояснив причини, через які український філософ, який “заклав основу навіть і російській оригінальній філософії”, не міг протягом свого життя надрукувати жодного із своїх філософських трактатів. Головною причиною, на думку вченого, була цензура: “Царювання Катерини II було для України тяжкою добою, бо тоді скасовано було її автономію, а вкупі з нею нищилося або лежало в рукописах усе те, що нагадувало про неї” [5: 28].

Своєрідний підсумок студіям, що займалися проблемами сковородознавства з початку XIX – до 20-х рр. XX ст. було зроблено у монографії Д.Багалія “Український мандрований філософ Г.С.Сковорода” (Харків, 1926 р.), що складалася з короткої передмови і десяти розділів.

Користуючись наявними на той час джерелами, дослідник критично проаналізував світогляд філософа, здійснив спробу класифікації його творів, виклав у науково-популярній формі зміст усіх відомих праць українського мислителя; висловив власну оцінку його творів; зробив порівняльний аналіз розвідок вчених, які переймалися сковородознавчою

проблематикою, підкреслив вплив ідей філософа на всі верстви тодішнього українського суспільства, осмислив практично усі найважливіші елементи педагогічної спадщини мислителя.

На підставі багаторічних досліджень і архівних пошуків вчений з'ясував походження Г.Сковороди – із бідніших прошарків козацтва, що, на думку автора, мало вплив на формування світогляду філософа. Цікаво, що Д.Багалій вперше в цій праці поставив питання про значення ідей мислителя для нового соціалістичного ладу, відповівши на нього позитивно.

Використовуючи різноманітні архівні матеріали, Д.Багалій детально проаналізував XVIII ст. – “бурхливу добу в історії України”, характеризує цей період як “темну”, “перехідну” добу в політичному і соціальному житті України, як епоху “грошового господарства при пануванні дворянсько-кріпацького режиму” [6: 15].

Переконаний у тому, що творчість Г.Сковороди треба вивчати тільки в тісному зв'язку з історичними обставинами періоду, в якому жив і творив філософ, погоджуючись з думкою про те, що кожний діяч є дитиною своєї доби, Д.Багалій підкреслив, що все ж таки не тільки економічні і політичні умови впливають на формування творчої особистості, тому що: “... вибір того циклу проблем, якому присвячує себе людина, як вона підходить до розв'язання цих проблем і нарешті, сила, з якою вона захищає свої думки та погляди – це все не можна цілком з'ясувати тільки економічними умовами: поруч з ними тут виступають і індивідуальні умови, що розвинулись завдяки своєрідності природних здатностей та його оточення, в якому перебувала особа” [6: 12]. Тому вчений дуже детально переповів факти з біографії Г.Сковороди, поклавши в її основу “як дорогоцінне перводжерело” [6: 21] життєпис, написаний М.Ковалинським, наголошуючи на тісному зв'язку мислителя з українським народом, з його життям, освітою, школою, літературою.

Д.Багалій стверджував, що просвітитель був закорінений в українську народну традицію: “... вже в ранньому дитинстві та молодості в батьківській хаті під солом'яною стріхою почала складатися духовна постать Г.Сковороди під враженням місцевої української природи, що він так дуже любив її й серед неї прожив усе своє життя, під впливом тодішнього українського побуту, де визначну роль грала своя школа з українською мовою викладу, з її дяками вчителями, церковними співами, різдвяними та великодніми віршами” [6: 31].

Подаючи біографічний матеріал, автор охарактеризував три типи навчальних закладів XVIII ст. в Україні: народні (нижчі), середні (колегіуми) і вища школа – Київська академія. Недоліком всіх трьох типів шкіл Д.Багалій вважав: “... схоластичний характер викладання, панування релігійної стихії та при тому виключно формального характеру” [6: 14–15], а прогресивним явищем – всестановий характер навчальних закладів. Початкову освіту, підкреслив вчений, Г.Сковорода здобув у народній школі, що не цуралася національних звичаїв і рідної мови. Істотну роль у формуванні підвалин, що визначали високий рівень філософської ерудиції мислителя, відіграли, на думку дослідника, роки навчання у Києво-Могилянській академії. Курси, читані в цьому вищому навчальному закладі, дали просвітителю поштовх для філософських роздумів про людину, її внутрішній світ, про зв'язок мови і мислення, про Всесвіт і т. ін.

Д.Багалій, аналізуючи офіційну діяльність Г.Сковороди на посаді викладача в Переяславському і Харківському колегіумах, а також домашнім вчителем у великого землевласника С.Томари, виділив основоположні ідеї його педагогічної системи: “Сковорода, що завжди повстає проти всього зверхнього, формального, і тут висловлює думку про потребу внутрішньої освіти (серця) та розвитку природних здатностей” [6: 266–267].

Таким чином, вчений підкреслив, що педагогіка мислителя ґрунтувалася на його світоглядній ідеї про “дві натури”, яка передбачала такі філософські категорії: внутрішню і зовнішню, форма і зміст. Д.Багалій справедливо вважав, що просвітитель пріоритет надавав

не формальній, а “внутрішній” освіті”, тобто педагогіці “серця”, наголошуючи на необхідності, в першу чергу, звертати увагу на пізнання природних здібностей людини, на вдосконалення духовного начала в дитини, загартовуючи її волю, виховуючи почуття, думки, прагнення: “Сковорода захищає ту внутрішню основу, яка важливіша за все, що панує в людині. Тільки таке виховання дасть душевний спокій, тобто єдине постійне щастя” [6: 364].

Визнаючи світогляд Г.Сковороди як “богословсько-теологічний [6: 390], дослідник був переконаний, що в філософії просвітителя “... гармонійно з’єдналися погляди на світ, людину та бога. Через все проходить одна ґрунтовна думка про дві основи, що обіймають усе, що існує і про величезну перевагу одної з них – основи вічності, або бога над тлінним, з цієї ідеї Сковорода виводить і свою теорію виховання...” [6: 371]. Д.Багалій підкреслював, що найміцнішими підвалинами педагогічної системи філософа була ідея про формування духовності як провідної якості особистості, думки про виховання “істинної” людини: освіченої, віруючої в Бога і краще майбутнє, щиросердної, працюючої, вдячної.

На думку автора, філософ продовжив національні традиції виховання, які склалися в братських школах і Києво-Могилянській академії, а також зробив висновок, що в педагогічній теорії просвітителя простежується важлива думка про те, що “...в дитячому серці є щось чудове та дивне, що може охоронити потім дитину від суєтного світу” [6: 364], треба тільки правильно побудувати навчально-виховний процес: сприймати учня як суб’єкт навчання, вірити в його творчі можливості, створити умови для розвитку й самореалізації особистості, плекати паростки добра, виховувати почуття вдячного відношення до батьків, вчителів, благодійників, приборкувати негативні нахили.

Д.Багалій у своїй монографії, цитуючи уривки з педагогічних творів філософа “Вдячний Еродій” і “Убогий жайворонок”, довів, що Г.Сковорода наголос робив на першочерговому значенні батьків у процесі формування особистості, цілком справедливо ставлячи виховання дітей у пряму залежність від способу життя та моральності батьків.

Дослідник, розкриваючи зміст притчі Г.Сковороди “Вдячний Еродій”, звернув увагу на два протилежні напрямки навчально-виховного процесу, що простежуються у творі мислителя: так звану “благородну” (дворянську) та “природню”, що спирається на національні традиції сімейного виховання.

На протизагу схоластичному педагогічному процесу, який відчужує молодь від народних традицій, робить з нього ледащу людину, яка вміє тільки танцювати, співати, говорити по-французьки та користуватися аристократичним етикетом, філософ, акцентував увагу Д.Багалій, пропагував будувати виховний процес таким чином, щоб допомогти дитині розкрити природні здібності й можливості, спрямувати її на шлях особистого щастя й служіння своїй Батьківщині.

Д.Багалій підкреслив, що Г.Сковорода, працюючи викладачем, використовував нові прогресивні методи навчання і виховання, що сприяли розвиткові учнів, характерною властивістю яких було те, що на філософа “... не впливали застарілі звички його слухачів, а навпаки, всім завжди та скрізь, просто та одверто він висловлював свої погляди, висловлював свою догану їхнім забобонам та суєвір’ям” [6: 146].

Підводячи підсумок всьому сказаному вище, можна зробити висновок, що, проаналізувавши й усвідомивши основоположні філософсько-педагогічні ідеї Г.Сковороди, Д.Багалій у своїх розвідках акцентував увагу на тому, що український просвітитель створив свою власну оригінальну педагогічну систему, що мала релігійно-моральне спрямування, базувалася на принципах природовідповідності, народності, а також на положенні про пріоритетне значення родинного виховання в процесі морального становлення особистості. Автор визнавав, що всі проблеми педагогіки Г.Сковорода розв’язав, керуючись “філософією серця”, ідеями гуманізму й демократизму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багале́й Д.И. По поводу извещения Харьковского историко-филологического общества об издании сочинений Г.С.Сковороды // Киевская Старина. – 1894. – № 8. – С. 269 – 276.
2. Багале́й Д.И. К юбилею украинского философа Григория Саввича Сковороды: От Харьк. ист.-фил. о-ва // Киевская Старина. – 1894. – № 8. – С. 268 – 269.
3. Багале́й Д.И. Заметки о рукописях Г.С.Сковороды // Киевская Старина. – 1894. – № 9. – Т.46. – С. 463.
4. Багале́й Д.И. Учение, жизнь и значение Г.С.Сковороды // Киевская Старина. – 1894. – № 12. – С. 469 – 474.
5. Багале́й Д. Нарис української історіографії. – К., 1923. – Т. 1. – 138с.
6. Багале́й Д.І. Український мандрований філософ Г.С. Сковорода. – Х., 1926. – 397 с.

УДК 37 (09)

Лаврова О.В.

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ І.О.СІКОРСЬКОГО

Одним із головних життєвих досягнень малюків періоду раннього дитинства є оволодіння мовленням, а тому забезпечення своєчасного і правильного розвитку мовлення є найважливішим завданням виховання. Під впливом мови вдосконалюються відчуття і сприймання дітей, збагачуються їхні знання про навколишній світ. Правильна мова допомагає дитині встановлювати контакти з іншими дітьми, вільно передавати свої думки й бажання, сприяє в майбутньому успішному навчанню в школі. Вади мови перешкоджають нормальному спілкуванню дитини в колективі, сприяють появі таких небажаних проявів характеру, як мовчазність, соромливість, відлюдність [1; 4].

Процес освоєння дитиною мови та оволодіння мовленнєвими уміннями і навичками вивчався і вченими-педагогами минулого, серед яких можна виокремити ім'я видатного педагога, психолога, доктора медицини, освітнього діяча Івана Олексійовича Сікорського (1842–1919), чия спадщина за радянської доби була вилучена з історії науки через його релігійні і політичні переконання (І.О.Сікорський був монархістом).

Значне місце в працях вченого посідають проблеми розвитку мовлення дошкільників [5; 6; 7; 8]. Хоча дослідженням окремих аспектів психолого-педагогічної творчості І.О.Сікорського займалися науковці Н.С.Давед'янова, О.В.Морозова, О.О.Нікольська, В.А.Журавель, О.Заболотний та ін., проте здійснений нами аналіз малочислених сучасних праць, присвячених його спадщині, засвідчує, внесок Івана Олексійовича у розробку зазначеної проблеми не вивчався.

Так, російські дослідники Н.С.Давед'янова та О.В.Морозова висвітлили думки І.О.Сікорського про важливість рідної мови як “знаряддя думки” для розумового розвитку у контексті загального розвитку дітей [3]. Російський психолог О.О.Нікольська, систематизувавши і узагальнивши надбання вітчизняних вчених-психологів (середина ХІХ ст. – 1917 р.), в тому числі і спадщину І.О.Сікорського, частково торкалася питання взаємозв'язку розумових здібностей та розвитку мови дітей молодшого та старшого шкільного віку [4]. Але зовсім недослідженим лишилося питання розвитку мовлення дітей раннього віку.

Мета нашої статті – висвітлити погляди І.О.Сікорського на проблему розвитку мовлення малюків у контексті механізму виникнення та ускладнення звукових комбінацій (тобто утворення складів та слів мови).

Простежуючи “історію” розвитку мовлення дитини (автор мав на увазі послідовність, етапність такого розвитку: від виникнення перших звуків у дитини до появи усвідомленого розуміння перших слів – прим. О.Л.), І.О.Сікорський зазначав у 1881, що, “незважаючи на загальнодоступність об'єктів для спостереження, тобто дітей, процес розвитку їхнього